

■ JEGYZETEK

1. Jaron Lanier: *You Are Not a Gadget*. Random House Inc., NY–Toronto, 2010.
2. V. ó. Don Tapscott: *Grown Up Digital. How the Net Generation is Changing Your World*. McGraw Hill, 2009.
3. <https://www.facebook.com/pages/International-Book-Week/377658132306969?ref=ts> (2012. 9. 30.)
4. Articles for deletion: *International Book Week*, http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Articles_for_deletion/International_Book_Week (2012. 10. 1.)
5. *World Book Day*. <http://www.worldbookday.com/about/> (2012. 10. 1.)
6. <http://www.ala.org/advocacy/banned/bannedbooksweek> és <http://bannedbooksweek.org/> (2012. 9. 31.)
7. <http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/prizes-and-celebrations/celebrations/international-days/literacy-day/> (2012. 9. 31.)
8. Ali Khaled: This is a fine week to pick up a book – while you still can. *The National*. 2012.9.21. <http://www.thenational.ae/thenationalconversation/comment/this-is-a-fine-week-to-pick-up-a-book-while-you-still-can>, illetve <http://juventus.hu/2012/09/az-52-oldal-titka/> (2012. 9. 31.)
9. Eseményprofilok dél-koreai nyelven: <https://www.facebook.com/InternationalBookWeeks/likes> (2012. 9. 31.)
10. http://www.taringa.net/comunidades/tanite/3696639/Semana-internacional-del-libro_.html, <http://forum.epilepsie-netz.de/index.php?topic=15165.15> (2012. 9. 31.)
11. <https://www.facebook.com/events/418633828197187/> (2012. 10. 1.)
12. <http://forums.hexus.net/general-discussion/258977-apparently-its-international-book-week-so-seems-there-game-associated.html> (2012. 10. 1.)

EGY SOR KÉRDÉS – EGY SOR VÁLASZ

Korniss Péter – Závada Pál: *Egy sor cigány, Huszonnégyszázötvenéves magyar*

■ A washingtoni National Portrait Galleryben található Christian Schussele festménye, a *Men of progress* (A haladás emberei). A „men”-t itt helyesebb volna férfúnak és nem embernek fordítani, hiszen a 19. század nagy amerikai feltalálói és tudósai nyilván mind öltönyös, fehér plasztros, és többnyire szakállas urak. Olyan nevek, mint például Samuel Finley Breese Morse, az első elektromágneses távirókészülék, Samuel Colt, a róla elnevezett revolver vagy Elias Howe, a varrógép feltalálója, megalkotója. Amerika 19. századi nagyjai (legalábbis a megörökíthetőek) tehát kizárólag fehér bőrű férfiak. WASP, vagyis white-anglo-saxon, protestant – vélhetően.

2011-ben a fent említett múzeum terében kerültek kiállításra Timothy Greenfield-Sanders fotográfus *The Black List* (Feketelista) című portréi. A *Feketelista* (mind a kiállítás, mind az Elvis Mitchell-lel közös könyv, illetve a HBO-nak készült többrészes dokumentumfilm) immár a modern amerikai társadalom olyan afroamerikai személyiségeit vonultatja fel Slashtól Toni Morrissonon és Lou Gassetten át Serena Williamsig (hogy csak a biz-

tosan közismert neveket említsem), akik művészet, sport, üzleti világ stb. területén kikerülhetetlen személyiségei a mai amerikai kultúrának. (Amely amerikai kultúra meg a maga rendjén úgy nagyjából meghatározza azt is, hogy kikről/mikről beszél a világ.)

A *Feketelista* olyan cím, amit nem lehet semleges értelemben, mint „fekete bőrű/afroamerikai emberek névsorát” olvasni, annyira erőteljes a másodlagos jelentése, amelyhez kikerülhetetlenül kapcsolódik a szégyen, a veszély fogalma. Azóta 2011-ben Maria Hinojosával közösen Timothy Greenfield-Sanders elkészítette a *The Latino Listet* (A latino lista), amelyen huszonöt, hispán származású amerikai portréja található. A pejoratív jelző átfordítása, a szégyenlista dicsőséglistává válásának leleplező mechanizmusa itt már nem működik annyira.

A *Feketelista* közvetlen ihletésére született meg Korniss Péter és Závada Pál közös könyve, az *Egy sor cigány, Huszonnégyszázötvenéves magyar*. A borítótervében is az amerikai kezdeményezésre visszautaló kötet címválasztása, ha nem is olyan explicit szinten, mint az angol, de maga is rá-

játszik a szavak elsődleges és másodlagos jelentése közti ellentétre, ugyanakkor idéz az éppen virágzó neorasszista folklór egyik rigmusából is. (Az „egy sor akác, egy sor fűz” kezdetű rigmust csak azért sem idézem itt, mert aki van olyan szerencsés, hogy még nem találkozott vele, de kíváncsi rá, ennek sajnos igen könnyen utánanézhethet.)

A könyvet lapozgatva nem is arra kerestem a választ, milyen szerepet tölthet be egy ilyen, egyértelműen demonstratív céllal megszülető kiadvány, hanem arra, hogy milyen mozgásteret kap.

Abban a kontextusban, amikor egyértelmű, hogy „romakérdés” igenis létezik, és ráadásul szorosan összefonódik olyan megoldatlan kérdésekkel, mint a szegénység, az iparosodott majd 1989 után gyors ütemben tönkrement, tönkretett területek lakosságának problémái, ezekhez valamilyen formában mindenkinek viszonyulnia kell.

A szociológiai felmérések szerint a cigányság az egyik leginkább elutasított csoport mind Magyarországon, mind pedig Romániában. A médiaelemzők vizsgálatai szerint a cigányság általában konfliktusokról, bűncselekményekről, társadalmi feszültségekről, iskoláztatásbeli hiányosságokról szóló híradásokkal kapcsolatban jelenik meg a mainstream médiában, így aztán az érvényben lévő újságírói etikai kódexek ellenére a bűnözés fogalma rasszizálódik, vagyis az elkövetők faji/etnikai hovatartozása kerül hangsúlyos szerepbe.

A társadalmi konfliktuskezelések bevált módszere éppen a gyanúsnak vélt idegen megismerése, illetve a közvélekedéssel ellentétes irányba ható információk szórása, például a sikerek, megvalósítások, egyszóval a pozitívumok megmutatása. Persze vitatható, hogy mennyire hatékony mindez, különösen az ilyen, demonstratívnak szánt kötetek esetében. (Takács Géza például a Bárkában közölt kritikájában (<http://www.barkaonline.hu/beszelgetesek/2462-egy-sor-cigany>) arra figyelmeztet, hogy huszonnégy sikertörténet kiemelése voltaképpen csak megerősíti a „lám, aki igyekszik, boldogul” hitet, és az antiszemizmusról szóló írásokból ismerős „a mi zsidónk” jelenséghez vezet, hiszen nincs az az elvakult rasszista, antiszemita stb., aki az *en bloc* gyűlölt népcsoportból ne tudna szükség esetén megnevezni néhány „rendes embert”.

A média feladata a megmutatás, ennek pedig legjobb, legegyszerűbb módja a megdöbbentő képsorok, dokumentumfilmek, riportok készítése. Legutóbb a nagybányai Krajka szeméttelep lakóinak életét bemutató interaktív riport próbálkozott ezzel az origo.hu-n, ahol a látvány keltette döbbenetet ügyesen ellenpontoszták az élettörténetek által kínált narratív lehetőségekkel.

A megdöbbentés, az arcba vágó képsorok, történetek azonban, noha fontosak, nem elegendőek, és többnyire zsigeri reakciót váltanak ki a szemlélőből. Sokszor zsigeri elutasítást és az előítéletek erősítését.

Ezért tartom fontosnak a Blacklist-projekt alapján született *Egy sor cigány* című könyvet, mert amellett, hogy végső soron sikertörténeteket sorol, vagyis szembemegy egy erőteljesen létező és a média által akarva-akaratlanul erősített közvélekedéssel, az egyes élettörténetek időt is adnak az olvasónak arra, hogy ne zsigerből reagáljon, hanem gondolkozzon, mérlegeljen.

A kötet szereplőválogatása az előszó tanúsága szerint úgy zajlott, hogy különböző területeken dolgozó szakemberektől kértek tanácsot, hogy sem a véletlen mintavétel, sem az önkényes jelölés ne játszon szerepet. A kötet által bemutatott huszonnégy szereplőből tizenegy nő, tizenhárom férfi, az életkori skála pedig rendkívül széles: a huszonnégy évestől hetvenhét évesig minden korosztály képviselteti magát. Foglalkozásukat tekintve van zenész, tanár, rendőr, orvos, katona, pap, jogász, kőműves, divattervező, színész, szociális munkás, etnográfus, biológus, táncos, énekes, ötvös stb. Ilyen értelemben nem is tekinthető reprezentatívnak a magyarországi (vagy akár romániai) cigányságra nézve, de nem is a reprezentatív minta bemutatása volt a kötet célja.

„Ez a könyv a kitüntetett figyelmet érdemlő helyállásnak, az elszántan kitarító és nem hiábavaló erőfeszítéseknek, a komoly tehetség érvényre jutásának vagy a művészi elhivatottság sikerének példázata kíván lenni.” (8.)

A huszonnégy szereplőből csupán néhányan indultak kitaposott úton, szülői példát követve (elsősorban a muzsikusok), a többség első generációs értelmiségi, olyan ember, akinek olyan területen kellett boldogulnia, amelyhez a szülői minta vagy a tágabb környezet kínálta

tapasztalatok semmiféle fogódzót nem adhattak. Ezek az életutak az ismert alternatíva elutasításával indulnak: „Ha mondjuk arra vágytam, hogy vehessek magamnak egy cipőt, tudtam, ennek az a módja, hogy jól tanulok. És éjjel tanultam a *Toldit*. Elég okos voltam, hogy fölfogjam, nekem tanulnom kell ahhoz, hogy ne kelljen konyhán emelgetni az ötvenliteres fazekakat” (141.) – meséli Danis Lídia színművész, aki úgy emlékszik, már gyerekkorában is állandóan versenyeznie kellett a „szőke kékszeműekkel”.

Az új utak választásában, a kiemelkedésben sokszor az erős, összetartó családi környezetnek van szerepe, a szülők, nagyszülők igyekezetének. Nemcsak a háttérrel biztosítják, tetteikkel gyakran példaképként szolgálnak, mint Rézműves Melinda néprajzkutató számára az édesanyja, aki 1970-ben fogott egy gombolyag madzagot, körülkerített vele egy füves területet a cigánytelepen, kézen fogta hároméves kislányát, és a köréje gyűlő gyerekes fiatalasszonyoknak azt mondta: ez lesz az óvodánk. És rövidesen azt is kijárta, hogy óvoda épüljön ott, ahol a gyerekek ebédet kaptak, és ahol cigányul is, magyarul is foglalkoztak velük, hogy iskolába kerülve nyelvi téren ne legyenek hátrányos helyzetben.

De vannak olyanok is, akik szinte teljesen önnön tehetségükre, kitartásukra vannak utalva, nem áll mögöttük biztos családi háttér, hanem éppenséggel a szülők betegsége, alkoholizmus, családi hányattatások, gyermekotthon stb. Ezekben az esetekben válik meghatározóvá a külvilág, különösen a gyerekekkel korán kapcsolatba kerülő tanítók, tanárok szerepe.

Orsós Zsuzsanna biológus, aki középiskolai tanára hatására tanult tovább és indult a természettudományi kutatások felé, így foglalja össze saját tapasztalatát: „A kisiskolások tanítóinak szerintem óriási a felelősségük, hiszen az a gyerek reményekkel telve megy az iskolába. Ezért fontos, hogy a tanár találja meg a hangot azzal a kicsivel, főleg, ha cigány gyerekről van szó, akivel otthon esetleg nem törődnek úgy. Az ki van éhezve, hogy legyen, aki emberként tekint rá, és nem nézi le.” (63.)

Az ismert költő, Jónás Tamás árnyalja a tanár-diák viszonyt kapcsolatos képet: „a tanáraimat – ahogy a cigányok – én is ellenségeimnek tekintettem, ők mégis okosan viselkedtek, olyan feltétele-

ket teremtettek, amelyek engem inspiráltak.” Ahogy árnyalja a boldogság/boldogulás lehetőségeit is: „Ha a tanárok akkor nem figyelnek oda rám, és ha nem vagyok olyan szeretetre méltó, akkor nem erősködnek, és most pincér vagyok. És lehet, hogy boldog.” (136.)

Az állami gondozottból rendőr zászlóssá lett Rostás Ottó a bizalom szerepét emeli ki: miután egy pótvizsgán kegyelemből átengedték, tanulni kezdett, „mert bizalmat szavaztak nekem”. (105.)

Hosszú beszélgetésekről lévén szó az interjúkészítő Závada Pál maga foglalja össze az interjúalany életrajzát, és csak alkalmanként, egy-egy jellemző megállapítás, megrázó erejű felismerés idejére adja át nekik a közvetlen beszéd lehetőségét. Ez a módszer kétségtelenül segít abban, hogy egységesebbé váljon a könyv, hogy világosan kirajzolódjanak az egyes életpályák közti szociológiailag értékelhető különbségek és hasonlóságok (pl. családi környezet, egyes mesterségek, hagyomány szerepe stb.). Ugyanakkor hiányérzetet is hagyhat az olvasóban, szeretnénk hosszabban hallani az adott elbeszélő saját szavait, mondjuk arról, hogyan éli meg saját identitását, hogyan viszonyul élete egy-egy sorsfordítónak bizonyult pillanatához. Például hogyan jött rá középiskolás kislányként Varga Erika ötvös, ruhatervező, hogy ahhoz, hogy az iskolatársai előítéleteivel szembe tudjon szállni, beszélnie kell arról, mit jelent cigánynak lenni. „...egy módszerem volt, hogy sokat meséltem, próbáltam megmutatni, milyen vagyok, milyenek vagyunk. Hogy ez nem egy iszonyatos dolog. Látam, hogy így elfogadóbbak lettek, rájöttem, hogy sokan azért félnek, idegenkednek, mert nem ismernek.” (51.)

A „sikertörténet” kifejezést használtam az *Egy sor cigány*ban bemutatott történetek jellemzésére, de az egyes életpályákhoz kötődő vagy az adott élethelyzetekből fakadó problémák sem maradnak rejtetlenül. A református lelkész, tudván, hogy cigány, meg sem hallgatja a kiszemelt gyülekezet, vagy meghallgatják ugyan, de nem veszik fel, mert „a gyülekezet hitben még nem érett meg erre”. (47.) A belső problémák, a jogvédő szervezetek munkájának fontossága, a saját identitás megélése mind-mind felmerül ezekben a beszélgetésekben. És noha csak ritkán hangzik el explicit formában, mégis érzékelhető egyrészt az aggodalom a munka-

nélküliség és a szegénység növekedése miatt, másrészt a félelem és az erősödő rasszista közhangulattal szembeni tehetetlenség érzése is. „Csak nehogy éjszaka végig akarjál menni az utcán a hangszereddel!” (41.) – panaszkodik a hegedűművész. „Hát hogy jut idáig egy ország, hogy vidéken sok helyen tombol a szegénység, és tényleg éheznek a gyerekek?” – kiált fel elkéseredetten a polgármester. (59.)

Portrétetről lévén szó a fotók is „beszélni hivatottak”. Korniss Péter fotói kapták azt a szerepet, hogy megszólítsák az olvasót. Minden egyes portré-beszélgetés előtt ott a megszólaló fényképe. Nem portré, de nem is egész alakos kép, fontos szerepet kapnak a kezek. Lazán zsebre dugott, karba tett, finoman összezárt, paposan imára kulcsolt, katonásan hátratett kezek, karok és az olvasóval mindig szembenéző tekintetek. Van köztük büszke, derűs, dacos, ábrándos, de egytől egyig az olvasó figyelmét kérő, azt megszólító tekintetek.

A portréképek mellett az egyes élettörténeteket illusztráló a családi fényképalbumokból vett képeket is felsorakoztat a kötet. Akad itt régi kép a nagyszülők, dédszülők idejéből és friss felvétel az interjúalany életéből. Többnyire amatőr felvételek, megörökített apró pillanatok. Arról, hogy milyen céllal és milyen válogatási kritériumok szerint kerültek a kötetbe ezek a felvételek, illetve ki válogatta őket (az egyes szereplők, Závada Pál, Korniss Péter?), nem beszél a kötet előszava. Megkockáztatom, éppen ezek a nagyon személyes fotók azok, amelyek legerőteljesebben hordozzák azt

az üzenetet, amelynek kimondására ez a könyv egyáltalán létrejött. Ha valaki csak ezeket a képeket nézegeti, előbb-utóbb úgy érzi, ismerősök között jár, esetleg saját fotóalbumában lapozgat. Itt vannak a szokásos elsőosztályos komoly-mosolygós gyerekfotók, családi képek, esküvői fotó, nyaraláson, fellépésen készült felvételek. A fényképezés írott és íratlan szabályainak, illetve az emberi megnyilvánulások univerzális természetének köszönhetően ugyanazok a beállítások, tárgyi környezet, gesztusok, mosolyok, mint azokon a képeken, amelyeket a mindenkori olvasó őriz. És ezek mellett nincs felirat, nincs név, így még könnyebb saját vizuális emlékeinkhez kötni őket.

Egy sor cigány? Igen, hiszen a kötetben megszólalók, már azáltal, hogy arcukat, történetüket nyilvánosság elé tárják, tudatosan vállalják identitásuknak ezt a részét. Huszonnégy mai magyar? Kétségtelenül, ráadásul olyanok, akik munkájukon, tehetségükön, személyes életük példáján keresztül egyaránt inspirálónak bizonyulnak roma és nem roma, új utakat választó és kitaposott úton haladó, felemelkedni, kitörni vágyó, valamit továbbépíteni akaró lehetséges pályák számára.

A portrék kiemelkedően tehetséges, szorgalmas emberekről és a roma identitás mibenlétéről beszélnek, egyszerűen másságról, a kötetben elszórt amatőr felvételek pedig arról, amiben akármelyik olvasó önmagára ismerhet, az ismerős, mert a sajátomat idéző gesztusok, mosolyok, komoly tekintetek mögött létező azonosságról.

Vallasek Júlia

